

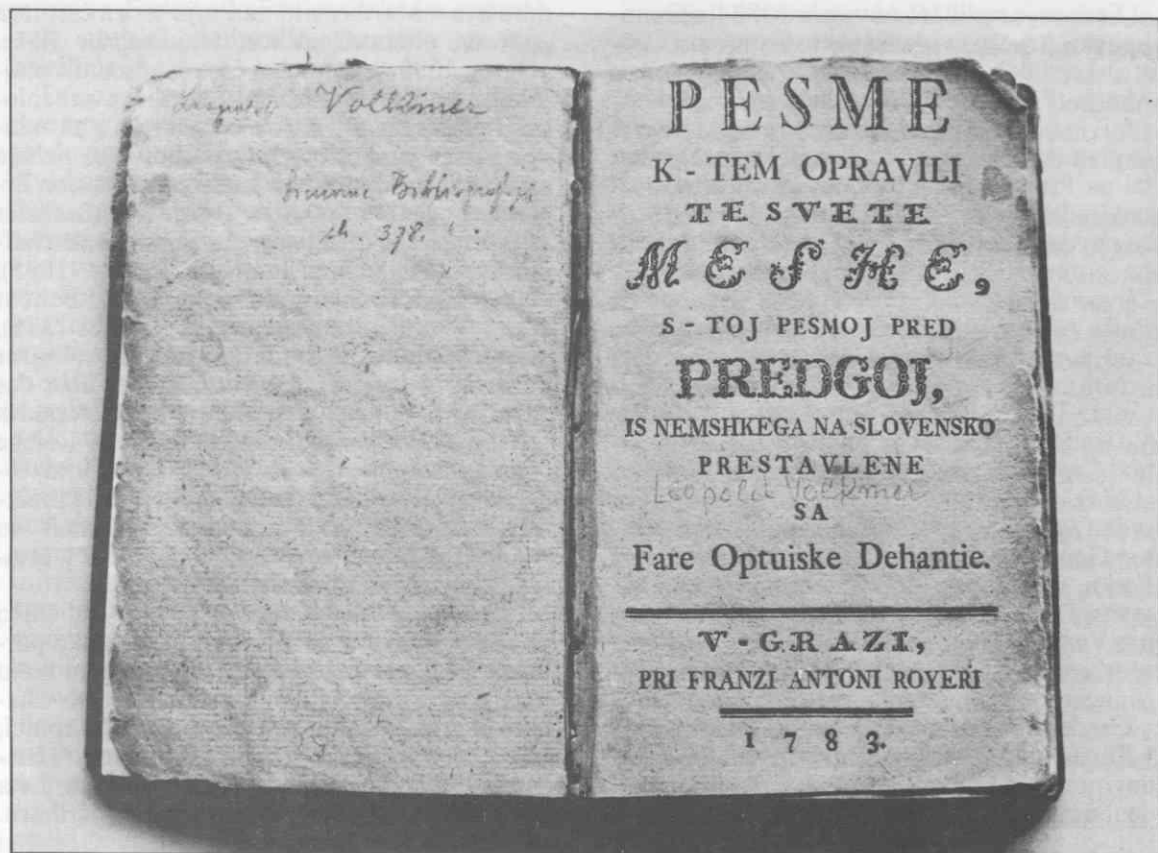
**PTUJSKE KNIŽNICE,
PROFESOR FERK IN MI
(200-letnica prve javne
knjižnice na Ptuj)**

JAKOB EMERŠIČ

Kako je knjiga, tisti prvi pogovor otroka, tisti človeški izdelek, ki prehaja v božanstveno sfero, tisti nevidni fluid med generacijami, narodi, med preprostimi in učenimi, podobna knjižnici! Najprej se mi je ob prebiranju literature o zgodovini ptujskih knjižnic, ali bibliotek nasploh, zdelo, da bi bilo potrebno dati naslov temu sestavku Knjižnica – mati, učiteljica, mučenica ali vlačuga, saj so biblioteke kot matere, ki vzamejo v svoje okrilje vse, ki iščejo, učiteljice in vzgojiteljice odprtim glavam, mučenice, ki ponižno sprejemajo, kar jim družba ponudi, čeprav ob tem celo trpijo, lahko pa so tudi vlačuge, ki se prodajajo potrošništvu, potrošniški miselnosti, ali celo same pomagajo zaradi oportunitizma ali kosa kruha zavajati cele generacije. Nas zanima tisti vzvišeni cilj in namen knjižnic, služiti drugim v dobrem in modrem, čeprav v zgodovini ptujskih knjižnic prihaja do izraza tudi oni negativni vidik. Prebujanje in nastajanje knjižnic je tesno povezano s pismenstvom, pozneje z meščanstvom, ki se je ob njih osamosvajalo od prejšnjega prevladujočega vpliva plemstva, bodisi z novoveškimi verskimi gibanji od protestantizma naprej, ki so hotela potisniti rimsko Cerkev na stranski tir, pa s protiverskimi gibanji, tudi socialnimi, ki so temeljila na novem bogu, ki se imenuje Jaz, Človek, Tehnika, Industrija, Napredek. Po drugi strani pa se je ob vretju nacionalnih gibanj pričelo gibanje s težnjo, dati Slovencem domačo knjigo in s tem se je budila misel na večja ali manjša izposojevališča, bralnice, knjižnice, pri narodno zavzetih duhovnikih pa želja, dati dobro slovensko knjigo, nuditi pogovor z Bogom v domačem jeziku. Z nastajanjem knjižnic je povezan še en vidik, to je širjenje tiskarn, ki so se pojavile pri nas v Ljubljani, Mariboru, Celju, na Ptuj, v Novem mestu idr. Tako proslavlja letos Ptuj dve pomembni kulturni obletnici: 200-letnici prve znane ptujske tiskarne in prve javne knjižnice. Na Ptuj je namreč leta 1792 preselil svojo tiskarno iz Celja Franc Anton Schütz ter v treh letih, kar je tukaj ostal, izdal več knjig v kajkavščini, slovenščini in nemščini. Zaradi povečanja zaslužka se je ukvarjal tudi z izposojajo knjig, zato štejemo njegov Bücherlesekabinett za najstarejšo znano ptujsko javno knjižnico. Ne pozabimo pa, da so bili v tem mestu že minoritski, dominikanski in kapucinski samostani, ki so imeli svoje knjižnice, čeprav zaprte za širši krog. Tako so imeli dominikanci

svojo knjižnico dejansko že od ustanovitve leta 1230, dokler jih ni Jožef II. leta 1786 razpustil in dal knjižnico odpeljati nekam v avstrijske dežele. Hkrati s samostanom, ki je ušel zaprtju, je ostala minoritska knjižnica, ki ima precej dragocenih del iz 16. do 18. stoletja, ter precej fragmentov na pergament pisanih tekstov od 10. stoletja naprej in je med vsemi ptujskimi knjižnicami še najbolj obdelana. Kako je s starejšo kapucinsko knjižnico, ki je izginila hkrati s samostanom, ki ga je prav tako ukinil Jožef II., ni znano, o novejši pa bomo spregovorili pozneje. Omembe vredna je še proštjska knjižnica, ki pa je bila delno uničena med okupacijo delno pa po vojni, tako da obstaja le še del njenega fonda. Ob nekaterih knjigah v Ljudski in študijski knjižnici Ptuj ugotavljamo, da so morali biti zanimivi knjižni fondi po gradovih Ptuj in okolice (ptujski grad, Dornava, Turnišče, Zavrč itd.)

Ko smo omenili prvo Schützovo javno čitalnico, smo zanalašč pustili v nemar domnevno knjižnico sv. Viktorina Ptujskega v 4. stoletju, protestantsko ali potestantske knjižnice na Ptuj, ali biblioteke v prvih ptujskih šolah, ki se prav tako posredno omenjajo. Ker je bil Schütz na Ptuj le krajši čas, si ne moremo predstavljati, da je po njegovem odhodu knjižnica ali bralnica še obstajala, tako da je poteklo celih sto let do prve sistematično urejene Ferkove knjižnice, ki jo je Ptuj dobil le zaradi darovalčeve velike ljubezni do mesta, njegove zgodovine in arheologije. To ne pomeni, da je bila vmes sama praznina, saj srečamo celo vrsto knjižnic, od privatne knjižnice Ernesta Fürsta, slovenske knjižnice Oroslava Čafa, na Ptuj pa so službovali znani zgodovinar in duhovnik Anton Krempl, prav tako zgodovinar in plodovit publicist Davorin Trstenjak, slovničar in pisatelj Jožef Muršec-Živkov, ki so bili vsi goreči narodni delavci, ljubitelji in pospeševalci ter razširjevalci slovenske knjige; omenimo le, da je Muršec med drugim ustanovil pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah veliko farno knjižnico, še pred njim pa tudi »pevec Slovenskih goric« Leopold Volkmer ter ptujski nadžupnik Franc Cvetko. Od meščanskih knjižnic omenimo še poznejšo zbirko ptujskega advokata in slovenskega narodnjaka Antona Brumna, podobno dr. Frana Jurtele, ali knjižnico dr. Jakoba Ploja, ki so prišle bodisi v gimnazijsko knjižnico, pozneje pa delno v muzejsko oziroma današnjo Ljudsko in študijsko knjižnico. Zelo dragocena je tudi knjiž-

Volkmerjeva slovenska knjiga, foto Stojan Kerbler, 1978

nica bibliofila in amaterskega raziskovalca slovanske in slovenske mitologije in zgodovine Davorina Žunkoviča, ki jo je daroval delno ptujski delno pa mariborski nekdanji Študijski knjižnici.

Okrog 1890. se pojavi na Ptuj v Osterbergerjevem hotelu ali nekdanjem Zlatem noju (danes Hotel Mitra) nemška Volksbücherei, Südmarkina knjižnica, ki je bila nekaj let v ptujskih gimnazijskih prostorih, leta 1920 pa so jo v glavnem prepeljali v NUK. Tudi med obema svetovnima vojnama sta bili na Ptuj vsaj dve društveni nemški knjižnici, leta 1941 pa Gemeinde Bücherei, ki ji je bila osnova evangeličanska knjižnica ali Bibliothek des Schwabisch-Deutschen Kulturbundes. V času okupacije je načrte za Städtische Bücherei napravil arhitekt Jonser iz Gradca: štela je 4000 knjig. Te knjige so prišle nato delno v Mestno ali Ljudsko knjižnico, delno pa v novo Študijsko knjižnico ter se pomešale s fondom narodne imovine, to se pravi, povojnih zaplemb, kolikor jih niso uničili, odpeljali v Ljubljano (kot na primer dragoceno kartografsko gradivo) ali v Beograd, kakor nas pouče arhivski viri v fondu Narodna imovina v ptujskem Zgodovinskem arhivu. Za nas Slovence je še ena pomembna knjižnica – Ljudska knjižnica Narodne čitalnice, ki je nastajala od leta 1864 in se kot Ljudska knjižnica imenuje od leta

1907. Ta je zgodovinsko slabo raziskana, saj so jo Nemci leta 1941 skoraj v celoti zažgali. Enaka usoda je doletela drugo javno knjižnico izpred druge svetovne vojne, ki jo je ustanovilo in vodilo Kmetijsko bralno društvo v Krčevini ali pozneje Bralno društvo za minoritsko župnijo na Ptuj, ki je prav tako zgorela leta 1941 na minoritskem trgu pred samostanom. Na Ptuj je bilo še več bibliotek raznih kulturnih, prosvetnih ali političnih društev, ter seveda vaške, farne in druge okoliške knjižnice, ki so jih prav tako uničevali nemčurji v letu 1941. Ptujška gimnazija, ki so jo ustanovili 1869., je imela svojo knjižnico že po svojih pravilih, njena fizionomija pa se je s časom spreminjala, dokler se ni preimenovala v knjižnico Srednješolskega centra.

Ko govorimo o zgodovini današnje Ljudske in študijske knjižnice, zlasti Študijske knjižnice, moramo začeti z njeno neposredno predhodnico, prej omenjeno Ferkovo knjižnico, saj je njen fond temelj in ponos današnje knjižnice, zlasti zaradi številnih dragocenosti. Njena zgodovina od leta 1893 naprej je dokaj razburljiva, zanimivi pa sta tudi podoba in vloga njenega ustanovitelja in mecena, profesorja, zgodovinarja in arheologa Franca Ferka. Zato preglejmo glavne postaje njegovega življenja, ki so še vedno dokaj skromno obdelane.

Ferk se je rodil 16. novembra 1844 v Gomilici pri Arvežu, v današnjem Gamlitzu v avstrijskem delu Slovenskih goric. Njegov stric Matija Ferk (21.2.1810 Luče – 27.11.1887 Ptuj) je bil hajdinski in pozneje ptujski mestni kaplan (beneficiat), zato je fant pogosto prihajal na Ptuj, tukaj pa tudi obiskoval četrti razred ljudske šole. Za zgodovino ga je poleg strica navdušil učitelj Alfred Amschl, v Mariboru na gimnaziji pa nekdanji ptujski duhovnik Davorin Trstenjak ter profesor Rudolf G. Puff. Arheologija ga je zgodaj privlačevala, zato je po posredovanju očeta nekega sošolca pričel obiskovati zadnji razred gimnazije v Celju. Tu je ustanovil numizmatično zbirko. V Gradcu je študiral germanistiko in zgodovino. Čeprav je na Ptujju služboval le eno leto (1874), na takratni nižji gimnaziji, se je sem redno vračal na arheološka izkopavanja. Viktor Geramb omenja v spominskem članku o Ferku, da mu je pisatelj Wilhelm Fischer v romanu *Die Fahrt der Liebesgöttin – Pot boginje Venere* (München 1914) postavil najlepši spomenik. Najprej je služboval kot asistent v Münzen und Antikenkabinettu v Joanneumu v Gradcu, predsedal 1869. na meščansko šolo v Fürstenfeld, kjer je poučeval geografijo, zgodovino in nemščino, nato je dve leti učil v Judenburgu, eno leto na Ptujju, potem pa na učiteljski ter končno na drugi državni gimnaziji v Gradcu. Imenovali so ga za častnega člana Zgodovinskega društva v Gradcu, Muzejskega

društva v Mariboru in na Ptujju ter za častnega občana občin Gomilice, Hajdina ter Rače. Okrog 1898. je bil nekaj časa predsednik ptujskega Muzejskega društva. Razen z arheološkimi izkopavanji se je ukvarjal tudi z narodopisjem in jezikoslovjem (to gradivo se nahaja v Gradcu), od njegovih študij pa omenimo *Erläuterungen zu Schillers Cassandra* (Sechster Jahresbericht des Steiermärkisch – Landschaftlichen Realgymnasium zu Pettau 1875), *Über Druidismus in Noricum* (Erster Bericht der k.k. Lehrerbildungsanstalt zu Graz 1876), *Eine keltische Festung bei Peggau* (Grazer Post 1877), *Vorläufige Mitteilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark* (Graz 1893), *Volkstümliches aus dem Reiche der Schwämme* (Graz 1910), *Ein Fund römischer Familienmünzen in Pettau* (Monatsblatt d. Numismatischen Gesellschaft in Wien 1895). Vse razprave se nahajajo v ptujski Ljudski in študijski knjižnici.

Graškemu Joanneumu je podaril knjižnico z okrog 4000 zvezki in še približno toliko portretov. Leta 1878 je ustanovil v rojstnem kraju krajevni muzej; na njegovo iniciativo so ustanovili tudi lokalne muzeje v Celju, Lipnici, Arvežu, Voitsbergu, Leobnu, Eisenerzu, Hartbergu, Fürstenfeldu, na Ptujju, v Laškem. Leta 1901 je ustanovil mestni muzej v Mariboru. Ker je videl, da muzej in knjižnico v Gomilici zanemarjajo, ju je daroval mestu Ptujju. Ta fond se je že v prvih letih imenoval Ferkov

Kocbekov literarni večer leta 1971 v Narodnem domu na Ptujju, foto LŠK Ptuj

muzej in Ferkova knjižnica in je osnova vseh treh ptujskih kulturnih ustanov: muzeja, knjižnice in arhiva.

To so glavni biografski podatki, posneti po skromni literaturi o njem. Ko pa pogledamo zgodovino celjskega, mariborskega in celo ptujskega muzeja, vidimo, da je Ferkova vloga dokaj mačehovsko obravnavana. Če se ga je najprej skušal otresti Ornig s svojimi somišljeniki, so tudi v stari Jugoslaviji kmalu spremenili Ferkov Mestni muzej in Ferkovo knjižnico (Städtische Ferk Museum – Bibliothek Pettau) le v Mestni muzej, a knjižnico v Knjižnico Muzejskega društva, v drugi Jugoslaviji pa je izginilo še to ime.

Ceprav je 3. avgust 1893 rojstni dan ptujskega Muzejskega društva in v nekem smislu muzeja in knjižnice ter arhiva, so vendar že prej obstajale nekatere zbirke, arheološke, numizmatične ali kulturnozgodovinske, knjižne zbirke in arhivski fondi. V prvem letu so večkrat razpravljali o Volksbibliothek – Ljudski knjižnici, ki naj bi jo postavila Südmarka : to je bil namreč čas, ko so prihajale na Ptuj vedno bolj do izraza nemške nacionalistične sile ter nestrpen odnos župana Orniga in njegovih somišljenikov do vsega slovenskega. On je postal tudi prvi predsednik Muzejskega društva, ostrino nemštva v društvu pa je delno omilil podpredsednik in slovenski gimnazijski profesor Matija Cilenšek, delno pa tudi sam Ferk. Na zasedanju društva 1. julija 1894 so

omenjali 2000 knjig. Nekajkrat se omenja Josef Felsner, pisec ptujskega vodiča, kot bibliotekar: ta se leta 1896 pritožuje, koliko dela da ima s knjigami. Leta 1897 so bila dotiskana pravila Muzejskega društva, kjer je jasno videti, da so postavljali v enakopraven položaj muzej in knjižnico.

20. junija 1899 sta sklenila Ferk in njegova žena Florentina z mestom Ptuj darilno pogodbo, s katero je bilo med drugim določeno, da mora imeti študirajoča mladina prost vstop v muzej in knjižnico. Statut iz leta 1903 govori jasno o uporabi knjižnice za ptujske šolarje.

Zanimiva so Ferkova pisma iz leta 1900, ki govorijo o knjižnici, in članki v ptujskem lokalnem časopisu Pettau-er Zeitung. V pismih omenja prof. Hansa Pircheggerja, ki bi bil sposoben urediti knjižnico. Maja navdušeno piše o obljubi ptujskega župana Orniga, da bo dal posebne prostore za knjižnico. Toda kmalu se pojavijo dvomi, moti ga pretesen prostor v gimnazijski stavbi, poleg tega pa so knjižnico prestavili brez njegovega soglasja. Med knjigami so ogorki cigaret in sedanji knjižnični prostori ne dovoljujejo nadaljnega razvoja. Pravi, da mu je usoda knjižnice vzela vse veselje do dela na Ptuj. Septembra omenja Pettau-er Zeitung, da je v knjižnici okrog 10.000 zvezkov.

Leta 1901 so na seji Muzejskega društva sklenili, da se preuredi Muzejska knjižnica v ljudsko knjižnico in da se ji priključi tudi Süd-

Del razstave Pomembni možje Ptuja in okolice v sejni dvorani magistrata na Ptuj leta 1969, foto LŠK Ptuj

markina knjižnica. V tem letu se je lotil inventarizacije knjig prof. Pirchegger, pozneje znani štajerski zgodovinar. Katalog, ki je ohranjen v študijskem oddelku pod naslovom Auszug aus dem Hauptkatalog der Bibliothek enthält die Prof. Ferk'sche Bibliothek, je razdeljen na 19 strok in našteva 3645 zvezkov, medtem pa Pettauer Zeitung leta 1902 omenja ureditev 2000 del s 7218 zvezki. Prihajalo je še do večjih razhajanj med Ferkom in Ptujčani, čeprav je skušal to nepodpisani pisec v Pettauer Zeitung (5.1.1902) izgladiti, češ da je Ferk zaradi svojih zaslug vedno dobrodošel na Ptuju.

1902. se pogosto pojavlja pisanje o Südmarkini knjižnici, ki se, kot je videti, ni popolnoma združila s Ferkovo. V zvezi s slednjo Felsner ostro graja Ferka, ker mu ni hotel dati na razpolago inventarnega seznama predmetov in knjig. Verjetno je Felsner delal ob Pircheggerju, saj prosi za sestavo inventarja muzejskih zbirk in knjig, ki jo je katalogiziral v letih 1902-03, ter povračilo stroškov. Vendar poročilo iz leta 1912 govori o zmedi, ki je vladala med knjigami, ko so bila najboljša dela v eni omari, ostala pa v nekaki »rumpelkamri«. Ne vemo, koliko se je pozneje kupovalo in koliko je bilo darov. (Slovenci iz ptujske okolice so raje dajali svoje knjige mariborskemu slovenskemu zgodovinskemu društvu!) Iz poročil, ki jih je v stari Jugoslaviji objavljala pretežno ČZN, vidimo, da se je nasploh malo kupovalo, prevladovala so večja ali manjša darila. Tako so leta 1920 kupili 1 knjigo, 1923. 5 knjig... Leta 1925 je začel knjižnico znova urejati učitelj Anton Smodič, ki jo je postavil po strokah in po abecednem redu avtorjev. Uredil je tudi priročno muzejsko knjižnico ter napravil dvojni katalog. 1932. so prišli že do inventarne številke 6800, a mnogo je ostalo še nevpisanega. Leta 1935 so knjižnico preselili v večje prostore: dobila je štiri sobe. 30. marca 1938 zasledimo v poročilu z občnega zbora te besede:

»Posebno skrb je muzej postavil svoji knjižnici, ki je bila izpopolnjena z mnogimi redkimi in dragocenimi deli, tako da danes prištevajo ptujsko muzejsko knjižnico med najboljše znanstvene tovrstne ustanove v Sloveniji.« Tik pred vojno je dobila z arheološkimi deli bogato Skrabarjevo knjižnico, ki pa so jo ob ustanovitvi Študijske knjižnice Ptuj leta 1948 razdelili med muzej in novo biblioteko. Med nemško okupacijo so bile tukaj skrite knjižnice gimnazije, kapucinov in nekaterih župnij, a natančnejši podatki o tem niso znani. Po osvoboditvi se pojavi za muzejsko knjižnico izraz Študijska knjižnica in govorilo se je o približno 50.000 zvezkih. Ko je z odlokom št. 40007/1-48 Okrajni odbor Ptuj dne 27. julija 1948 ustanovil Študijsko knjižnico, so nastali zapleti glede prostorov, ki naj bi jih dobila, pa tudi mešetarjenje, katere knjige ostanejo v

muzeju, katere gredo v ŠK. Še večji problem je bilo osebje, ki ga je odločno primanjkovalo, medtem ko so bile knjige strahovito pomešane: tu je bila Ferkova knjižnica, ki sploh še ni bila v celoti popisana, pa zaplenjene knjige Narodne imovine, precej duplikatov in triplicatov. Dela se je lotil upravnik Henrik Šel, skupaj s honorarnim snažilcem in administratorjo. Tudi denarja za nabavo novih knjig ni bilo. Začeli so se pojavljati sezname knjig, ki bi lahko škodovali ideološki podobi knjižnice in še sreča, da je bila v njej taka zmešnjava, drugače bi bilo še marsikaj odpeljanega. Če je Ferk zbiral dela z entuziazmom, jih je Šel urejal s prizadevnostjo, a novo vsebino je dal knjižnici razgledani bibliotekar Andrej Kovač. Razumljivo je, da je zaradi fonda knjižnice, ki je bil v osnovi v nemščini, medvojenga nezanimanja za slovenistiko ter zaplemb pregnanim ali pobitim Nemcem in Slovencem, manjkalo knjig v slovenščini. Ptujski knjižnici v začetku tudi ni uspelo pridobivati obveznih izvodov. Leta 1953 naj bi štela okoli 38.000 inventariziranih knjig. Naslednje leto je OLO Ptuj, ki je zanjo dajal že tako minimalna sredstva, izdal odločbo o njeni ukinitvi, knjige s študijskim značajem pa bi naj predali novemu okrajnemu arhivu. Vendar je bibliotekarsko društvo doseglo, da so ta sklep preklicali. Čez nekaj let pa so jo združili z ukinjeno Ljudsko oziroma Mestno knjižnico v Ljudsko in študijsko knjižnico Ptuj, ki je bila pravna naslednica v letu 1946 ukinjene Ljudske knjižnice Narodne čitalnice in tudi lastnica Narodnega doma. Od tam so jo pregnali v Krempljevo ulico, kjer je še danes, kot oddelek LŠK.

Z združitvijo Mestne in Študijske knjižnice je nastala nekakšna dvotirnost, ki jo zaradi prostorske ločenosti občutimo še danes. Finančno je knjižnica vedno močno zaostajala za drugimi v Sloveniji: po obsegu fonda je v nekaj letih po vojni zdrsnila na zadnje mesto, vedno pa ji je primanjkovalo tudi osebja. Na strokovnih posvetovanjih sta ŠK Ptuj in Ravne vedno znova zahtevali obvezne izvode, čemur so se upirali NUK in Mariborčani. Šele od leta 1971, ko se je spremenil zakon, dobivajo vse študijske knjižnice obvezne izvode. S tem so tudi manjši kraji dobili pristop do vsega knjižnega gradiva, ki izhaja v Sloveniji. V zadnjem letu pa se ponovno s strani obeh osrednjih knjižnic pojavljajo v tisku zahteve po ukinitvi obveznega izvoda vsem ostalim knjižnicam.

V združevanju knjižnic različnega tipa, kakršne so mladinske, ljudske ali študijske, celo potujoče, je velika nevarnost, da posamezni oddelki izgube svojo temeljno funkcijo, ki je še kako potrebna za razvoj knjižničarstva. Vsaka ima svoje zakonitosti, nasilno poenotenje vodi do istih napak, kot na primer v srednješolskih centrih, rezultat pa je padec strokovnosti. Zato je modrost sleherne knjiž-

nice, da skuša ohranjati in razvijati vse svoje oddelke in sleherni dejavnost, ki služi bralcem, dvigu njihove kulturne ravni in varovanju premične kulturne dediščine, kamor uvrščamo tudi knjige, da zbirajo domoznansko gradivo in ga posredujejo uporabnikom ter tako spodbujajo spoštovanje in ljubezen do ožje domovine. Ptujška Ljudska in študijska knjižnica mora zbirati in posredovati podatke o osebnostih s tega področja, pa tudi dela, ki spadajo v svetovno kulturno dediščino, navajati dijake in študente na samostojno uporabo literature in se vključevati v celotni slovenski kulturni prostor.

Knjižnica, tudi ptujška, naj bo ogledalo družbi, a včasih naj se tudi sama pogleda vanj!

Osebnosti, kot so bili Ferik, Andrej Kovač pa tudi Anton Ingolič, naj nam bodo vzor širine, modrosti in ljubezni do naše preteklosti, sedanjosti in prihodnosti.

LITERATURA

Glavna literatura je naštetja v: Trideset let Študijske knjižnice v Ptujju, Ptuj 1978 z bibliografijo člankov o ptujskih knjižnicah; — F. Baš, Bibliografija Ptujja, ČZN 1933; — J. Emeršič, Gradivo za bibliografijo Ptujja in okolice, Ptuj 1985, zlasti str. 18-19; — Muzejsko društvo Ptuj 1893-1956... Ptuj 1983; — J. Emeršič, Minoritska knjižnica na Ptujju, Sostro 1989; *ibid.* Donacija dr. Štefke Cobelj, Ptuj 1990; — L. Majnik - J. Emeršič - V. Kajzovar, Dragočnosti ptujške knjižnice, Ptuj 1988.

